

TÜRKÇE DİL YAPILARININ ANA DİLİ EĞİTİMİNDEKİ İŞLEVLERİYLE İLGİLİ BAZI TESPİTLER¹

Some Determines Related To Functions Of Turkish Language Structures In Mother Tongue Education

Bilginer ONAN²

Özet

Diller, kendilerine özgü yapılardan süzülmiş kurallar silsilesiyle anlama ve anlatma süreçlerini gerçekleştirmektedir. Bu iki sürecin içerdiği temel dil becerileri açısından, öğrencilerin ana dillerini doğru bir şekilde kullanabilecek düzeye getirilmesi, Türkçe eğitiminin temel hedeflerinden biridir. Bu hedefe ulaşmada hareket noktası Türkçe olmalıdır. Ana dili eğitiminde, dilin yapısal özelliklerinden yararlanılması gerektiği düşüncesinden hareketle, bu çalışmada, Türkçenin fonetik, morfolojik, semantik ve söz dizimi yapılarının ana dili eğitiminde oluşturduğu bilişsel zeminler tespit edilmiştir. Çalışma, Türkçe eğitiminin birinci ve ikinci kademesiyle sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ana dili, Dil yapıları, Türkçe eğitimi.

Abstract

Languages, realizes its understanding and expressing processes with rules filtered from its special characteristic structures.

Regarding the basic language skills these two processes (understanding and expressing) include, bringin students to the level of speaking their mother tongue in a correct way is one of the most important objectives of Turkish language education.

The point of departure for achieving this objective should be Turkish. Moving from the proposition that the structural character of language should be considered when teaching mother tongue, this study investigates with an interdisciplinary approach the cognitive backgrounds-caused by the language structures (phonetic, morphology, semantics, syntax) of Turkish- in the process of teaching Turkish as mother tongue. This study to be limited with Turkish education in elementary and primary schools.

Keywords: Mother tongue, Language structures, Turkish education.

Giriş

19. yüzyılda modern dilbilimin kurucusu kabul edilen Ferdinand De Saussure, (Akt. Vardar, 1985) “dil göstergesini uzlaşımsal bir dizge olarak tanımlamaktadır” Bu söz, Saussure’nin dilbilim kuramının temel önermesini teşkil ettiği gibi ana dili öğretiminin de gerekçelerini oluşturmaktadır. Dil, konuşulduğu toplumu oluşturan bütün bireylerin üzerinde uzlaştığı (anlaşmaya vardığı) bir dizge yani sistemdir. Uzlaşım niteliği taşıyan bir sistem ancak sistemli bir yaklaşımla öğrenilebilir. Ana dili eğitim programları genel anlamda bu işlevi yerine getirmektedir. Ana dili eğitimi ile ilgili yapılan çalışmalarda dilin dizgesel yönünü oluşturan ses, anlam, biçim ve söz dizimi özelliklerinin dil öğretimine yeterince yansıtılmadığı görülmektedir. Oysa diller, yapısal yönden birbirlerinden farklıdır. Yapısal farklılıklar, doğrudan doğruya dil öğretimini de etkilemekte ve şekillendirmektedir.

1 • Bu çalışma, Başkent Üniversitesi’nin 20-21 Kasım 2008 tarihinde düzenlediği I. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu’nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

2 Yrd. Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü.

Yukarıdaki temel düşünceden hareketle bu çalışmada, Türkçenin ses, biçim, anlam ve söz dizimi yapılarının, dil öğretiminde göz önünde bulundurulması gereken bazı işlevleri üzerinde durulacaktır. Yapıların ana dili eğitimi sürecindeki işlevleri ele alınırken, ilköğretim 1. ve 2. kademe ilk okuma yazma ve Türkçe öğretimi dersleri temel alınacaktır.

1. Türkçenin Ses Yapısı ve Ana Dili Eğitimindeki İşlevleri

Dilin ses yapısı ile ana dili eğitimi arasında temelde doğal bir ilişki vardır. Çünkü ana dili eğitimi dört temel dil becerisi zemininde yapılanmaktadır. Ses yapısının ana unsuru olan ses gibi etkili bir unsur, okuma, dinleme, konuşma ve yazma becerilerinin geliştirilmesinde kontrol edilerek geliştirilmeye çalışılır. Ana dili eğitiminde eğer öğrenci sesi bu dört temel dil becerisi boyutunda kullanmayı etkili bir şekilde öğrenemezse, eksik bir ana dili eğitimi almış olur.

Bu bağlamda, ses yapısı ile ana dili eğitiminin temel unsuru olan dil becerileri arasındaki ilişkiye kısaca değinmekte yarar görüyoruz.

Dış dünyadan gelen seslerin dilsel nitelikli olanlarının beyinde algılanıp kümeleme (clustering) işlemine tâbî tutulması ve ana dilinin kodlarıyla şifrelenip bilgiye dönüştürülmesi sürecinde, ses daima ana malzeme durumundadır. Dinleme sürecinde birey, iletişim modeli terminolojisiyle ifade edersek, kaynaktan gelen işlenmiş fonemler üzerinde çözümlene yapmaktadır. Ana dilinin kodlarına uygun olarak analiz edilemeyen fonemler, dinleme eyleminin temel ve nihaî amacı olan anlamlandırma sürecini tamamlayamaz. O hâlde, ses ile dinleme eylemi arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur.

Konuşma ile ses arasındaki ilişki, dilin dört temel sisteminin pragmatik işleviyle açıklanabilir. Genel bir tanımlamayla konuşma, dildeki ses olgusunun, ana dilinin fonetik dizgeleri kullanılarak başkaları tarafından da kolayca algılanabilecek şekilde işlenmesi ve icra edilmesidir. Konuşma için ses, geniş ve sanal bir hacme sahip, çoktan seçmeli tercihler dizgesidir. Sesin konuşma becerisi üzerindeki hareket alanı, diğer dil becerileri üzerindeki hareket alanından daha geniştir. Bir başka ifadeyle, ses ile konuşma arasında doğrudan bir ilişki vardır.

Yazma, insanlığın ortak belleğini oluşturma ve kalıcı kılma çabasının en önemli aracıdır. Yazı ile ses arasındaki ilişki, zaman kavramıyla birey arasındaki ilişkiyi çağrıştırmaktadır. Yazma, alfabe vasıtasıyla konuşma dilini görsel olarak algılanabilecek bir mekâna indirgemıştır. Yazma sürecinde ses üretilir ve yine üretilen bu sesler o dildeki sembollere dönüştürülür. Bu durumda, yazma eylemi ses arasında dolaylı bir ilişkiden söz edilebilir.

Ses olgusuyla okuma eylemi arasındaki ilişki, dolaylı olarak dinleme – ses ilişkisiyle açıklanabilir. Okuma, anlam değerleri olan fonetik semboller yardımıyla bireyin, karşısındaki metni seslendirme sürecidir. Bu, bir anlamda, yazı merkez alınarak yapılan bir konuşmayı dinleme sürecidir. Gerek sesli, gerekse sessiz okumada, yazıyı meydana getiren semboller mutlaka seslendirilmektedir. Bu seslendirme sürecinde dilin parçasal ve parça üstü birimleri, ses – anlam ilişkisi bakımından önemli bir işleve sahiptir. “Okuma becerisinin gerçekleşebilmesi için yazılı ve basılı sembollerin çözümlenmesi ve çözümlenen sembollerin anlamlandırılması gerekmektedir. Okumanın sesle ilişkisi, çözümlene aşamasında ortaya çıkmaktadır. Anlamlandırma için çözümlene yeterli olmamakla birlikte, çözümlene vazgeçilmez bir aşama olarak kabul edilmektedir.

Görüldüğü gibi, ses yapısının temel unsuru olan ses ile dil becerileri arasında doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki tür ilişki mevcuttur. Ses, ana dili öğretiminin

zeminini oluşturan dil becerilerinin ortak paydasını oluşturmaktadır. Ses olgusuyla doğrudan ilişkisi olan dil becerileri (konuşma / dinleme) sözlü, dolaylı ilişkisi olan beceriler ise yazılı dil becerileri (yazma / okuma) olarak sınıflandırılmaktadır. Öte yandan, dilin sözlü niteliği konuşma ve buna bağlı olarak dinleme becerisi ile gelişmekte, yazı kültürünün ürünü olan okuma ve yazma ise aslında konuşma dili sınırları içinde rafine edilmiş sesin, görsel nitelikli iz düşümleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ses olgusu merkez alındığında dil, işitsellikten (konuşma / dinleme) görselliğe doğru bir gelişim seyri izlemiştir. İnsanoğlu, doğuştan sahip olduğu görme ve işitme duyusuyla ses olgusunu birleştirerek, sahip olduğu dilin yapıları arasındaki ilişkiden doğan gramer kuralları çerçevesinde konuşma, dinleme, okuma ve yazma becerilerini birbirinden farklı şekilde oluşturulmuş toplumsal sözleşmeler içerisinde icra etmektedir. Demek ki, temel dil yapıları, gramer kuralları vasıtasıyla dilin dört temel dil becerisi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

Bütün bu ilişkiler göz önüne alındığında, bir dilin ses yapısı açısından sahip olduğu özelliklerin doğrudan ana dili eğitimini de etkileyeceği düşünülmektedir.

Türkçenin ses yapısının ana dili eğitimindeki işlevleriyle ilgili olarak bu çalışmada, ünlü uyumları, ünsüzler ve hece yapısı olmak üzere üç temel nokta üzerinde durulacaktır.

1.1. Ünlü ve Ünsüz Sisteminin Ana Dili Eğitimindeki İşlevleri

Bir dili meydana getiren kelimelerin temel yapı birimleri seslerdir. Yapılan araştırmalara göre, bugün dünyadaki dil sayısı ortalama 5-6 bin civarındadır. Dil sayısının bu kadar fazla olmasına karşın dillerdeki ortalama ses miktarı oldukça düşüktür.

“Her dilde ortalama 30-40 ses bulunduğu varsayılmaktadır. Ünlülerin sayısı, ünsüzlerden 3-4 misli daha azdır. Ünlü ünsüz oranı, ortalamanın altında veya üstünde olan diller vardır. Örneğin, Kafkas dillerinden Kabartayca’da 48, Adıgeyce’de 55, Abhazca’da 67 ünsüz ses vardır. Ünsüz yönünden en zengin dil ise 82 konsonantın bulunduğu Ubihca’dır. Buna karşılık Ubihca’da ünlülerin sayısı 2-3’den fazla değildir.” (Fattah, 2004: 71). Oysa bir dildeki ünlü sayısının o dildeki mevcut ünsüzleri, hece ve kelime çeşitliliği bakımından dilin ihtiyaçlarına göre harekete geçirebilmesi son derece önemlidir.

“Türkçenin ünlüleri ise berrak ağız ünlüleri olup Türkçe, ünlüler bakımından zengin bir dil sayılır. Çünkü dünyadaki bütün dillerde ünlülerin toptan sayısı 13 iken ve kimi dilde çok az sayıda ünlü bulunurken, Türkiye Türkçesi’nde 8 temel ünlü kullanılmaktadır. Ünsüzlerin sayısı ise öteki dillere oranla az değildir” (Aksan, 1999: 19). Banguoğlu’na göre ise standart Türkçe’de 8 vokal 23 sesteş bulunmaktadır.

Ünlü uyumu kuralı Türkçede hece, ek ve kök arasında kök ünlüsü esas alınarak sürekli yinelenen fonetik ilişkiler ağıdır. Melnikov’a göre bu kurallar silsilesi Türk Dili için bir zorunluluk derecesindedir. Zorunluluk derecesinde önemli olan bu kural, ana dili eğitimi açısından şu kolaylıkları beraberinde getirmektedir.

Türkçede, algı yoluyla gelen seslerin beyinde fonemlere dönüştükten sonra kümelene (clustering) aşamasında ünlü uyumu kurallarının etkili olduğu düşünülmektedir. Bir başka ifadeyle, refleksif bellekte depolanan ana dilinin örtük dil bilgisi kodları, ünlü uyumu sistemi ile sözcük ve sözcük öbeği düzeyinde daha hızlı bir şekilde yapılanmaktadır. Türkçe kelimelerin bir kuralla ünlü uyumuna bağlanmış olması, kümeleme aşamasında beyin yüzey yapıyı ve daha sonra da anlam oluşturma sürecini hızlandırmaktadır. Bu hususun özellikle dil edinimi sürecinin ilk dönemlerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Türkçe’de ses uyumu kuralları, kelimelerin kulağa hoş gelmesini sağlamakta, dolayısıyla bu dilin anlaşılma seviyesini artırmaktadır.

Türkçe’de altı temel özellikle sınıflandırılmış sekiz ünlü, uyum kuralları çerçevesinde kelimelerin yüzeysel yapısını kontrol etmektedir. Fonetik bakımdan birkaç kuralla denetlenen bu kontrol, özellikle ilk okuma yazma aşamasında öğrencilere yeni kelimeleri okurken ve yazarken kolaylık sağlayabilecek niteliktedir. Öğrenciler, bu kural sayesinde, ilk okumanın temel aşaması olan *kelime tanıma* sürecini yani kelimeleri oluşturan sesleri ve bu sesleri okuyarak birleştirmeyi daha kolay öğrenebilmektedir.

Ses uyumu kuralları, Türkçede sadece kelimelerin fonetik yapılarını değil, kelimeye eklenen eklerin *alomorflarını*³ da kontrol etmektedir. Şöyle ki, Türkçede çeşitli varyasyonları olan bir ekin bir şeklini bilen bir öğrenci, ana dili vasıtasıyla edindiği ses uyumu bilgisi sayesinde bu ekin diğer biçimlerini de tanıyabilmektedir. Bu durumda, öğrencinin sahip olduğu ses uyumu bilgisi, kelimeye eklenen yeni eklerin anlaşılma düzeyini artırmaktadır. Eklemeli yapıdaki dillerde, kelimelerin anlamlandırılması bakımından bu husus son derece önemlidir.

Özellikle ses temelli cümle yönteminde, sesi hissettirme çalışmalarının ardından yapılan hece oluşturma sürecinde, ses uyumu kuralları bir sesletim kolaylığı da sağlamaktadır. Türkçede, ünlülerin berrak olması bu sesletim kolaylığını sağlayan en önemli unsurdur.

Dil edinim sürecinde, örtük olarak oluşmuş ünlü uyumları, okuma sırasında öğrencinin kelime düzeyindeki *algı alanı*⁴’nı genişletici bir işleve sahiptir.

Özet olarak ses uyumu, Türkçenin ses yapısının temel özelliklerinden biridir. Dil edinim sürecinde, örtük bilgi olarak oluşur. Örtük olarak oluşan bu bilgi, ana dili öğrenme sürecinde, dilin diğer yapılarının kazanılmasında son derece etkilidir.

Banguoğlu’na göre Türkçe’de 23 sesteş (ünsüz) bulunmaktadır. Ünsüzlerin, ana dili eğitimindeki olası işlevlerini şu şekilde sıralamak mümkündür.

Türkçede bazı ünsüzlerin simetrik bir varyasyona sahip olması, standart okuma dilinin oluşmasında son derece önemlidir. Bu durum, ağız farklılıklarından doğan ve anlama sürecine yansıyabilecek engelleri ortadan kaldırmaktadır. Okul dışındaki yakın çevresinde, bulunduğu bölgenin ağız özelliklerini dinleyerek ve konuşarak iletişim kuran öğrenciye, hedeflenen yazma becerisinin kazandırılması, okuma becerisinin gelişimini de doğrudan etkileyecektir. Konuşma sırasında ayırt edilemeyen ünsüzler, simetrik varyasyonları sayesinde yazı dilinde öğrencileri standart Türkçeye yönlendirmektedir.

Bunun yanı sıra, ünsüzler arasında gerçekleşen ses olaylarının da doğrudan konuşma becerisiyle ilgisi olduğu düşünülmektedir. Şöyle ki; Türkçede, ünsüz düşmeleri bir sesletim kolaylığı meydana getirerek kelimenin armonik bir özellik kazanmasına yardımcı olmaktadır. Bu söyleyiş kolaylığı aynı zamanda, dinleme / anlama sürecini de etkilemektedir. Böylelikle, Türkçenin eklemeli yapısından

3 Dildeki bazı morfemler başka başka yerlerde ayrı fonemler ile telafuz edilmektedir. Çoğulluk morfeminin, bazen “-ler”, bazen de “-lar” olarak söylenmesi buna bir örnektir. Bkz. Özcan BAŞKAN, *Lengüistik Metodu*, İstanbul, 2003, s.98.

4 Satır üzerinde, gözün bir duruşta görebildiği sözcüklerden anladığı kavramın genişliğine algı genişliği (perceptual span) denir. Algı genişliği, gördüğümüz yazıdan daha geniş olur; çünkü zihin ilerideki anlamı tasarlayabilir. Bkz. Beşir GÖĞÜŞ, *Türkçe ve Yazın Eğitimi*, Ankara, 1978, s.63.

kaynaklanan sesletim (heceleme) zorlukları da ortadan kalkmaktadır. *Küçük + cük > Küçücük* örneğinde bu durum gözlenmektedir.

1.2. Türkçenin Hece Yapısı ve Ana Dili Eğitimindeki İşlevleri

Türkçenin ses yapısı ile ilgili özelliklerin ana dili eğitimindeki işlevleriyle ilgili olarak üzerinde durulması gereken temel hususlardan biri de hece sistemidir.

Hece, algılanan ses ve ses gruplarının kısa süreli bellek mekanizmasında ana dilinin fonetik kodlarına dönüşmüş biçimdir. Doğrudan doğruya kelimenin yüzeysel yapısıyla ilgili olduğu hâlde, bazı kelime köklerinde ve tabiat taklidi sözcüklerde, tek doruklu bir sesletilme eş zamanlı olarak derin yapıyı da yansıtmaktadır. Bu durumda, Türkçedeki heceleri, *yüzeysel yapıyla ilgili olanlar* ve *yüzeysel yapıyla birlikte eş zamanlı olarak derin yapıyı da yansıtanlar* olmak üzere iki gruba ayırabiliriz. İkinci gruba giren heceler tek dorukta, anlam biçim eş güdümünü sağlamaktadır. Türkçede, işaret / şahıs zamirleri ve tek heceli kelime kökleri buna örnektir. Bu örnekler, Türkçede tek doruklu anlamlı birimlerin mevcudiyetini göstermektedir. Bu tür tek doruklu anlamlı birimler, okuma sırasında gözün netlik alanına giren sözcüklerin sayısını da artırabilecek bir kapasiteye sahiptir. Aynı zamanda, ilk okuma ve yazma öğrenimi sürecinde, öğrencilerin hece ve kelimeyi bir arada öğrenmelerine olanak sağlamaktadır.

Matematik profesörü Mustafa İnan, “Türkçenin ortalama hece değerini 2.45 birim olarak hesaplamıştır” (Atay, 1997: 156). Fatin Sezgin’in Kraft Eşitsizliği formülüyle, Türkçenin ortalama hece değerine ilişkin hesaplamaları da 2.50 birime tekâbül etmektedir. Diğer bazı dillerin ortalama hece değerlerine ilişkin hesaplamalara göre Türkçe; İngilizce, Almanca, Arapça, Yunanca, Japonca, Latince ve Sanskritçe’ye göre en yüksek hece değerine sahip dildir. Türkçenin diğer dillere göre bu derece yüksek bir hece değerine sahip olması, bu dilin kelimeler arasındaki ses benzerliklerinden doğabilecek anlam karışıklıklarını ortadan kaldırmaya yönelik bir eğilimi olarak algılanabilir. Bu husus özellikle ilk okuma yazma öğrenme sürecinin kelime tanıma ve kelime ayırt etme aşamaları açısından son derece önemlidir. Ortalama hece değerinin yüksek olması, Türkçe kelimelerde ses dizilişinden kaynaklanan kelime benzerliklerini ortadan kaldırmakta, kelimeleri ses yapısı yönünden daha karakteristik ve tanınabilir bir hâle getirmektedir.

Açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Türkçenin ses yapısı, daha çok ana dili öğretiminin 1. kademesinde ilk okuma yazma öğrenme aşamasında öğrencilere belirli kolaylıklar sağlamaktadır.

2. Türkçenin Şekil Özellikleri ve Ana Dili Eğitimindeki İşlevleri

Türkçenin şekil özellikleri incelendiğinde gerek anlama gerekse anlatım yönünden ana dili eğitimine önemli katkıları olduğu görülmektedir. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Türkçe, *algorithmal*⁵ özelliklere sahip bir dildir. Çünkü, makine dilinin oluşturulmasında doğal dillerin gramatik özellikleri esas alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında, bilgisayar dili ile Türkçenin morfolojik yapısı ve kural sistemi arasında önemli benzerlikler olduğu görülmektedir. Bilgisayar dilinin mantık sistemi ile Türkçenin yapısal işleyişi arasındaki benzerlikler, bu dilin gramatik yönden beynin algılama sistemine uygun kurallar içerdiğini göstermektedir. Türkçedeki kelime yapılarının ve gramer kurallarının sahip olduğu bu özellik, ana dili eğitimine olumlu bir şekilde yansımaktadır.

5 Bir işin, hiçbir belirsizliğe yer vermeyen işlem adımlarıyla nasıl yapılacağını belirleyen tanımına verilen addır. Bkz. Aydın ÖKSAL, Dil ile Ekin, İstanbul, 2003, s.175.

Türkçe kelime yapıları incelendiğinde, söz diziminkine benzer bir matematiksel yapıyla karşılaşmak mümkündür. Bu husus doğrudan doğruya Türkçenin eklemeli dil yapısından kaynaklanmaktadır. Türkçenin kelime yapısındaki matematiksel sistem, kelime kökünün her durumda sabit kalmasından, kelime köküne gelen yapım ve çekim eklerinin kökten kolaylıkla ayırt edilebilmesinden kaynaklanmaktadır. Eklemeli dil yapısının bir sonucu olarak kelimeler, Türkçede unsurlarına ayrılmış bütünlük hâlinde yer almaktadır. Bu ayrışık bütünsellik, aynı zamanda Türkçedeki kelime üretimini insan beyninin çalışma sistemine uygun, mantıksal bir yapıya büründürmektedir. Kök ile ekin ilk bakışta ayırt edilmesi, sözcüğü saydamlaştırmaktadır. Bu husus, özellikle kelime öğrenme süreci açısından çok önemlidir. Çocuğun kendi başına zihninde *kelime aileleri* oluşturmasına yardımcı olur. Aynı zamanda, okuma sırasında kelime tanıma sürecini de hızlandırır.

“Dildeki ekler ve kelimeler morfolojik olarak beyinde farklı yerlerde depolanmaktadır. Bu yapılar, anlatım esnasında, kaydedildikleri farklı yerlerden gelerek birleşmekte ve daha sonra da konuşma esnasında kullanılmaktadır” (Levelt, Akt: Kurudayıoğlu, 2005: 43). İngilizce, bu tür özellikler bakımından sınırlıdır. Yani ek kök ilişkisi, Türkçedeki kadar zengin değildir. Bu sebeple, Türkçe kelimelerin morfolojik yapıları, kelimelerin beyinde depolanması açısından büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Bu durum, okuma ve dinleme sürecinde devreye giren *alıcı kelime hazinesinin* zaman içerisinde genişlemesi açısından son derece önemlidir.

Türkçenin sahip olduğu eklemeli dil yapısıyla, okuma / anlama sürecinin geliştirilebilir zihinsel bir unsuru olan algı genişliği arasında doğrudan bir ilgi söz konusudur. Şöyle ki, “algı genişliğinin görülen yazıdan geniş olması” (Göğüş, 1978: 63) ve beynin ilerideki anlamı tasarlayabilmesi, kelimenin cümle içerisindeki bağlamsal anlamıyla ilgilidir. Eklemeli dil olan Türkçede çekim ekleri, sözcük anlamının tasarlanmasında önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Cümle içerisindeki kelimeler, kelime grupları ve cümlecikler birbirlerine eklerle bağlanabilmekte, bu yolla söz dizimsel anlamı oluşturmaktadır. Bir kelimeye gelen çekim eki, algı alanını genişletici bir işlevi yerine getirmektedir.

Türkçede, sıfat – fiil ekleri de, algı alanını genişletici bir işlevi yerine getirmektedir. Ayrı derin yapıları sahip olan iki cümle için sıfat – fiil ekleriyle birleştirilebiliyor olması, bu savı desteklemektedir. Sıfat – fiil ekleri, birinci cümle için yüklemine isimleştirerek, birleşik cümle için öznesini teşkil etmekte ve bu özneyi söz dizimsel yapının yüklemine bağlamaktadır. Okuma sürecinde, sıfat fiil ekini algılayan beyin, bu ekin temsil ettiği ögenin (öznenin) ikinci cümle için yüklemiyle doğrudan bir anlam ilişkisi kuracaktır.

Bu ek aynı zamanda söz dizimi yapısının ezgisi sürekliliğini etkileyerek okuma / anlama sürecini de hızlandırmaktadır. Şöyle ki, gerçekte iki derin yapı içeren ve iki ayrı söz dizimi yapısıyla iletilecek anlam, bu ek sayesinde derin yapılar arasındaki ezgi sonlandırılmadan ikinci cümle için yüklemine kadar sürdürülmektedir. Sıfat fiil eki sayesinde algı alanı, kesintiye uğramadan ikinci cümle için yüklemi doğrultusunda genişlemektedir.

Aşağıdaki örneklerde bu durum daha açık bir şekilde görülmektedir.

Örnek 1: Bebek yüzünü buruşturdu. Ağlamaya başladı. (İki ayrı derin yapı)

Örnek 2: Yüzünü buruşturan bebek ağlamaya başladı. (Bir derin yapı)

Yapım ekleri Türkçede, kelime türetme ve buna bağlı olarak dilin kavram alanını genişletmeye yönelik önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında, özellikle okuma sırasında, anlamı bilinmeyen Türkçe kökenli kelimelerin sözlüğe

bakmaksızın anlamlandırılmasında yapım eklerinin önemli bir rolü vardır. Türkçenin anlam özellikleriyle ilgili bölümde bu husus daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Özetlersek, Türkçenin şekil bilgisi bakımından en önemli özelliği, eklemeli yapıya sahip bir dil olmasıdır. Eklemeli yapı, ana dili eğitiminde algı ve netlik alanlarını okuma sürecinde önemli ölçüde genişletmeye yönelik bir işleve sahiptir. Bu yapı özelliği aynı zamanda, öğrencilere sözlük kullanmadan kelimenin anlamını kök / ek ilişkisinden çıkarabilme kolaylığını da sağlamaktadır.

3. Türkçenin Anlam Özellikleri Ana Dili Eğitimindeki İşlevleri

Türkçenin anlam özelliklerinin ana dili eğitimindeki işlevlerini tespit etmede temel hareket noktamızı kelime hazinesi kavramı oluşturmaktadır. Kelime hazinesi, Türkçenin anlamsal özellikleri ile eğitimi arasında bir köprü işlevi görmektedir. Öte yandan, bir dilin anlamsal sınırlarının belirlenmesinde de kelime hazinesi önemli bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Ana dili eğitimi açısından kelime hazinesi, anlama ve anlatma becerilerinin geliştirilmesi açısından son derece önemli bir kavramdır.

Bir dilin anlamsal özellikleri, kelime hazinesi vasıtasıyla o dili kullanan bireylere yansır. Bütün bireylerde homojen bir özellik göstermez. “Bireyin yaşamına ve mesleğine göre derinlik, genişlik ve ağırlık kazanır” (Göğüş, 1978: 360). Bu üç temel unsurun gelişmişlik derecesi, okuma, dinleme, konuşma ve yazma becerilerinin sınırlarını belirler.

Kelime hazinesinin geliştirilmesi ile bağlantılı olarak Türkçede, kelime ailesi ve kavram alanı arasında önemli bir ilişki vardır. Türkçede, tek bir kökten, ekler vasıtasıyla birbirleriyle anlam ilişkisi olan bir kavram alanı oluşturulabilmektedir. Bu semantik oluşum, Türkçe konuşan bireylere geniş anlatım olanakları kazandırmakla birlikte, kavram alanı dolayısıyla, alıcı ve üretici kelime hazinesini geliştirmeye yönelik bir özellik de taşımaktadır.

Yine kelime hazinesi çerçevesinde düşünüldüğünde, Türkçede kalıplaşmış anlama sahip olan *deyimlerin* önemli bir işlevi yerine getirdiği düşünülmektedir. Türkçede, ayrıntı sayılabilecek ve anlaşılması güç soyut kavramların somut kavramlar vasıtasıyla etkili bir şekilde ifade edilebilmesi, ilgili kavramın algılanma sürecini olumlu yönde etkilemektedir. Bu açıdan bakıldığında deyimler, soyut kavramları, beynin daha kolay algılayabileceği, somut ifadelerle dönüştürmekte ve alıcı kelime hazinesini genişletmeye yönelik bir işlevi yerine getirmektedir. Öte yandan, Türkçeye son derece geniş anlatım olanakları sunan deyimlerin anlama sürecindeki en önemli işlevleri, şekil ve anlam yönünden kısa süreli belleğin kapasitesini genişletmeleridir. Bu yapıların yoğunlaştırılmış anlam taşımaları, cümlelerle ifade edilebilecek düşünceleri birkaç kelimeye indirgemeleri, okuma ve dinleme sürecindeki en önemli işlevleridir.

4. Türkçenin Söz Dizimi Yapısının Ana Dili Eğitimindeki İşlevleri

Söz dizimi; anlam, ses ve şekil unsurlarından meydana gelmiş işlevsel bir yapıdır. İşlevsel diyoruz; çünkü ana dili eğitiminde öğrencilerin okudukları ve dinlediklerini eksiksiz olarak anlayabilmeleri için kullandıkları dilin söz dizimi yapısına her yönüyle hâkim olmaları gerekmektedir. Aynı durum, anlatma boyutunda konuşma ve özellikle yazma için de geçerlidir. Bu açıdan bakıldığında, bir dilin söz dizimi yapısı yönünden sahip olduğu özelliklerin, ana dili eğitiminde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada, Türkçenin ana dili olarak öğretilmesi sürecinde, söz dizimi yapısının sunduğu işlevlerden bir kısmına yer verilecektir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, bir dilin söz dizimi yapısındaki öge diziliş sistemi, o dilin karakteristik özelliğini yansıtan önemli bir unsurdur. Zaman, toplum ve dil etkileşiminin hiç durmadan devam ettiği tarihi süreçte, değişmeden ayakta kalabilen bu sistem, o dili kullanan insan topluluklarının düşünme ve algılama tarzlarını doğrudan etkilemektedir. Türkçenin öge diziliş sisteminin (Ö + N + Y), gerek ana dili edinimi gerekse ana dili eğitimi sürecinde öğrencilerin bağlamsal düşünme becerilerini geliştirebileceği düşünülmektedir. Türkçe, bağlamsal düşünme mantığı ile oluşturulmuş bir dildir. Öge teşkil eden kelime ve kelime gruplarının söz dizimi yapısında, karmaşık ilişkiler içermesi, bir başka ifadeyle ögelerin cümle içerisindeki işlevlerinin aralarındaki bağlamlara göre belirlenmesi, cümlenin en önemli unsuru olan yüklem belirlenmesi, bu görüşü dilbilimsel açıdan da desteklemektedir. Türkçenin söz dizimi yapısında, özne ve nesne, yüklem bağlamını oluşturmaktadır. Okuma ve dinleme sırasında önce bağlam daha sonra asıl unsur algılanmaktadır. Konuşma ve yazma sürecinde ise, öncelikle bağlam kurgulanmakta ardından asıl unsura yer verilmektedir. Bu özellikten yola çıkarak, tümevarımcı öğretim yönteminin Türkçe öğretiminde daha etkili olabileceğini söylemek mümkündür. Çünkü Türkçenin söz dizimi yapısında doğal olarak tümevarımcı öğretim yöntemine zemin oluşturan bir kurgu ve anlayış mevcuttur.

Türkçenin kelime türetmedeki doğurganlığı ve esnekliği söz dizimi yapısında da vardır. Söz dizimi yapısındaki ögelerin diziliş sırası değiştirilerek cümle anlamı üzerinde yönlendirme yapılabilen, hatta bambaşka anlamlar üretilebilmektedir. Türkçenin söz dizimi yapısındaki sınırlı sayıdaki ögelerin yer değiştirmesine bağlı olarak anlam ayrıntılarının oluşması, anlama ve anlatma becerilerinin geliştirilmesinde kullanılacak öğretim metotlarının sayısını artırmaya yönelik bir özelliktir. Örneğin, bir cümledeki ögelerin sadece diziliş sırasını değiştirerek oluşan dizgeler arasındaki anlam ayrımlarını tespit etmeye yönelik çalışmalar, öğrencilerin sahip oldukları alıcı ve üretici kelime hazinelerini özellikle *derinlik* yönünden geliştirecektir. Derinlik, kelimelerin sahip olabilecekleri farklı anlam değerleri ile ilgili bir kavramdır ve bu yapı özelliği, kelime ve kelime gruplarının derinlik boyutunu geliştirici öğretim metotlarına zemin hazırlamaktadır.

Eklemeli dil yapısına bağlı olarak Türkçe söz dizimi yapısının anlama sürecindeki en önemli işlevlerinden biri de, kısa süreli belleğin sınırlı algılama aralığını genişletmesidir. Kısa süreli belleğin kapasitesi 7 ± 2 formülüyle ifade edilmiştir. Bu kapasiteyi rakamsal açıdan artırmak olanaksızdır. Ne var ki, kümeleme olayından yararlanarak her küme içine giren birimlerin sayısını artırabiliriz. Böylece, kısa süreli bellek 7 birimlik bir kapasitede kalsa bile her birimin içeriği daha karmaşık ilişkilerin bulunduğu bir küme oluşturur. Örneğin 145319231989 dizisi 12 rakamdan oluşmaktadır ve kısa süreli belleğin kapasitesini aşmıştır” (Cüceloğlu, 2000: 187). Bu rakamlar kendi aralarında kümelenince 1453/1923/1989 şeklinde 12 rakamlı dizi 3 birime düşer ve kısa süreli belleğin kapasitesini 2 ile 9 birim artırır. Bu açıdan bakıldığında, Türkçedeki işletme (çekim) ekleri, söz dizimi yapısının algılanması sürecinde kısa süreli belleğin algı aralığını genişletici bir işlevi yerine getirmektedir. Söz dizimi yapısında, birbirleriyle ilgisiz gibi görünen kelimeler, çekim / işletme ekleri sayesinde kümelenmektedir. Örneğin, 15 kelimedenden oluşan bir cümle, kısa süreli belleğin algı aralığını 8 kelime aşmaktadır. İşletme (çekim) ekleri sayesinde 15 kelime bu cümle, 3 birime kadar düşürülebilmektedir. Hatta sıfat fiil ekleri sayesinde 2 birime kadar inebilir. Bu durum, 15 kelime cümleyi kısa süreli bellekte daha kolay algılanabilir hâle getirmektedir. Bu özellik, çok sayıda kelimedenden oluşan cümlelerin okuma ve dinleme sürecinde daha kolay algılanabilmesi açısından *bilişsel (kognitif)* bir zemin oluşturur.

Psikodilbilim alanında yapılan araştırmalar, “edilgen cümlelerin genel anlamda, öğrenme ve algılama sürecinde daha fazla işlem gerektirdiği ve belleğin yükünü daha çok artırdığı gerçeğini ortaya koymuştur” (Çapan, 1978: 26). Eklemeli dil yapısına bağlı olarak Türkçedeki edilgen çatılar, ekler vasıtasıyla oluşturulmaktadır. Etken cümlelerin edilgen cümlelere dönüştürülmesi sürecinde, İngilizcede nesne, yüklem, özne, zaman, tekillik / çoğulluk gibi unsurlar yüzey yapıda değişime uğrarken, Türkçe cümlelerin yüzey yapısına edilgen çatı ekleri (-n ve -l) eklenmekte ve cümlelerin tamamını etkileyecek gramatik bir değişiklik yapılmamaktadır. Türkçede, edilgen çatılı cümlelerin yüzeysel yapılarındaki bu özelliğin, doğrudan doğruya derin yapının algılanmasını hızlandırıcı bir işlevi yerine getirdiği düşünülmektedir. İşteş ve dönüşlü çatılar için de aynı durum geçerlidir. Türkçedeki eylem çatıları, genel anlamda, eklemeli dil yapısının doğal bir sonucu olarak söz dizimsel algılama ve aktarma sürecini hızlandırabilecek gramatik ve sözlüksel nitelikli devingen mekanizmalar içermektedir. Özellikle psikodilbilimin verilerince, anlaşılması ve öğrenilmesi zor yapılar olduğu anlaşılan edilgen çatıların, Türkçe cümlelerin yüzey yapısında somut ve anlaşılır görünüm sergilemesi ve ana dili Türkçe olanların dil gelişimleri sürecinde bu yapıların bilişsel açıdan bir engel oluşturmaması, ana dili eğitimi açısından önemle üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu durum, eklemeli dil yapısının, söz dizimi boyutunda ana dili eğitimine yansyan olumlu bir işlevi olarak kabul edilmelidir.

Sonuç

Dil alanında yapılan çalışmalarda, genel olarak dilin doğal yapısından kaynaklanan bilişsel özelliklerin ana dili eğitimindeki işlevleri üzerinde yeterince durulmadığı görülmektedir. Oysa diller arasındaki yapısal farklılıklar, bu dillerin eğitim sürecine de yansıtılmalı; ana dili eğitimi bu verilerden yola çıkılarak yapılandırılmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, Hint Avrupa Dilleri’nden farklı olarak Türkçenin ses, anlam, şekil ve söz dizimi yapısında anlatma ve özellikle algılama süreci için, bilişsel zemin oluşturabilecek işlevlerin olduğu görülmektedir. Ana dili eğitiminde uygulanan yöntem, metot ve tekniklerde bu özelliklerin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Öte yandan, yukarıdaki tespitler doğrultusunda, eklemeli dil yapısının Türkçenin ana dili olarak öğretilmesi sürecinde ses, şekil, anlam ve söz dizimi yapıları üzerinde son derece etkili olduğu söylenebilir. Her ne kadar Schleicher, 1861 yılında kaleme aldığı bir eserinde (Başkan, 1998: 58)’e göre “eklemeli dilleri, henüz gelişimlerini tamamlamamış diller” olarak tanımlasa da, bu çalışmada tespit edilen işlevlerin çoğu eklemeli yapıyla bağlantılıdır. Eklemeli dil özelliği Türkçeye ana dili öğretimi açısından yeni açılımlar sunmaktadır.

KAYNAKLAR

- AKSAN, Doğan. (1999). **Anlambilim**. Ankara: Engin Yayınevi
- ATAY, Oğuz. (1997). **Bir Bilim Adamının Romanı**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BANGUOĞLU, Tahsin. (1990). **Türkçenin Grameri**. Ankara: TDK Yayınları.
- BAŞKAN, Özcan. (1998). **Lengüistik Metodu**. İstanbul: Multilingual Yayınları
- CÜCELOĞLU, Doğan. (2000). **İnsan ve Davranışı**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- FATTAH, Nurihan. (2004). **Tarırlar ve Firavunların Dili**. İstanbul: Selenge Yayınları.

GÖĞÜŞ, Beşir. (1978). **Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi**, Ankara: Gül Yayınevi.

KURUDAYIOĞLU, Mehmet. (2005). *İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Kelime Hazinesi Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

MELNİKOV, Gennady P. (1968). *Türk Dilleri Yapısının Kibernetik Bakımdan Sistemli Analizi*. **XI. Türk Dili Kurultayı Bilimsel Bildiriler**. Ankara: TDK Yayınları.

SAUSSURE, De Ferdinand. (1985). **Genel Dilbilim Dersleri**. (Çev. Berke Vardar). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.

SEZGİN, Fatin. (1993). **Dil ve Edebiyatta İstatistik ve Bilgisayar Uygulamaları**. İstanbul: Dergâh Yayınları.